

БАЗОВІ ПРИНЦИПИ І МЕТОДИКА ПОЕТАПНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КОНТРАСТУ В АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПРОЗОВОМУ ТЕКСТІ

Гриня Н. О.

ВСТУП

Лінгвісти, котрі торкаються проблеми контрасту й особливостей його текстової реалізації¹, одностайні у визнанні функційно-прагматичного потенціалу, стилетвірних функцій, двоїстої структури контрасту, що зазвичай реалізується антонімами різної міри семантичного протиставлення. Будь-яка галузь дослідження, а лінгвостилістика зокрема, здійснюється згідно з методологією і разом з об'єктом і предметом вивчення спирається на дослідницькі методи.

Методологія лінгвістики, у вузькому сенсі – сформований у процесі розвитку лінгвістичної науки (і в результаті діяльності різних наукових шкіл і напрямів) комплекс стандартних прийомів і засобів (методів і методик) дослідження, заснованих на правдоподібних припущеннях (презумпціях) про природу досліджуваного об'єкта, що забезпечують

¹ Аврасин В.М. Контраст в тексте: сущность и основы типологии. *Структура языкового сознания* : сб. ст. М. : Наука, 1990. С. 128–138.

Андреева Г.В. Языковое выражение контраста и его стилистические функции в художественной прозе (на материале английского языка) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Л., 1984. 184 с.

Баскакова Л.В. Экспрессивные возможности антитезы в художественной прозе А.П. Чехова. *Язык в парадигматическом аспекте: экспрессивная стилистика, риторика* : междуз. сб. науч. тр. Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 2003. С. 109–115.

Белодед И.К. Символика контраста в поэтическом языке А. Ахматовой. *Поэтика и стилистика русской литературы*. Л. : Наука, 1971. С. 269–279.

Боева Н.Б. Роль антонимических оппозиций в создании текстов, организованных по принципу контраста. *Язык. Дискурс. Текст : Междунар. науч. конф., посвящ. юбилею В. П. Малащенко* : труды и материалы. Ростов-на-Дону: Изд-во РГПУ, 2004. Ч. 2. С. 6–9.

Мартьянова О.П. Контраст как семантико-функциональная основа художественного текста (на примере текста англоязычного короткого рассказа) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. М., 2006. 175 с.

Шинкаренко Ю.В. Прием контраста и система разноуровневых языковых средств его выражения в поэмах А.С. Пушкина : автореф. дис. ... на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Ростов-на-Дону, 2006. 19 с.

досягнення поставленої мети. У широкому сенсі до методології наукової дисципліни відносяться не тільки прийоми і засоби дослідження, але й те, що називається метанауковими переконаннями і цінностями, що розділяються спільнотою людей, які займаються цією наукою. За розширеного розуміння методологія становить теоретичне ядро наукової дисципліни або наукового напрямку, його базисний інструментарій. Говорячи про методологію конкретної науки, а тут лінгвістики, не можна абстрагуватися від її об'єкта і від структури та історії самої науки.

Словом, методологія – вчення, за допомогою якого вирішуються завдання наукової проблеми. Так, Л.М. Васильєв трактує методологію як загальне вчення про методи, акцентує на діалектичній єдності теорії та методу, які в процесі пізнання розрізняються функційно: теорія – це результат пізнання, перевірений на практиці, а метод – це застосування створеної теорії для отримання нових знань та на їхній основі – нової теорії². Водночас І.В. Арнольд також зазначає, що в науковому дослідженні треба розрізняти методіку, метод та методологію, де під методікою розуміємо сукупність прийомів спостереження, експерименту або опису. Метод, на думку вченої, – це підхід до матеріалу, що досліджується, його систематизація та теоретичне осмислення. Методологія ж передбачає застосування принципів світогляду до процесу пізнання, тобто кореляції отриманих фактів з іншими науками, передусім з філософією³.

У науковому дослідженні тісно корелюють як загальнонаукові, так і спеціальні методи, ті, які належать до конкретної дисципліни. Так, загальнонаукові методи дослідження А.І. Грабченко поділяє на три великі групи: 1) методи емпіричного дослідження (спостереження, порівняння, вимір, експеримент, моніторинг); 2) методи теоретичного дослідження; 3) загальні методи, використані на емпіричному і теоретичному рівнях дослідження⁴. Головне призначення будь-якого наукового методу – на основі відповідних принципів забезпечити успішне розв'язання поставлених практичних завдань, виявити оптимальне функціонування досліджуваних об'єктів⁵.

² Васильєв Л.М. Методы современной лингвистики. Уфа : Изд-во Башкирского ун-та, 1997. 183 с. С. 7.

³ Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике : учеб. пособие. М. : Высшая школа, 1991. 140 с. С. 9.

⁴ Грабченко А.І. Методи наукових досліджень : навч. посібник. Х. : НТУ «ХП», 2009. 142 с. С. 15.

⁵ Halliday M.A.K. An Introduction to Functional Grammar. (Revised by Christian M.I.M. Matthiessen). – Hodder Arnold, 2004. 700 p.

Під методикою дослідження розуміємо застосування загально-прийнятних методів відповідно до мети й завдань дослідження. Методом вважаємо систему процедур вивчення об'єкту студій. Методи, що використовуємо в цьому дослідженні, можуть бути диференційовані на загальні й лінгвістичні. Загальні наукові методи не становлять окрему методологію, а скоріше використовуються для всебічного і комплексного застосування лінгвістичних методів.

Серед *загальнонаукових методів* дослідження семантики, синтактики і прагматики засобів контрасту в англійськомовному художньому прозовому тексті використовуємо спостереження, гіпотезу, аналіз, синтез, таксономію. *Спостереження* дозволяє нам цілеспрямовано досліджувати мовні факти в процесі пізнавальної діяльності, зокрема, завдяки спостереженню було отримано інформацію про лексичний, семантичний, парадигматичний розвиток засобів контрасту у тексті. *Аналіз* – розділення цілого на частини і подальший опис структурних елементів цілого і зв'язків між ними. Аналіз і синтез є діалектично взаємопов'язаними методами. Аналіз дозволяє нам вичленувати об'єкт дослідження і розглянути його функційний потенціал у тексті. *Синтез* – поєднання частин у цілісну систему. Синтез дозволяє нам звести досліджувані мовні факти в цілісну систему, зокрема в лексичний депозитарій стилістичних засобів англійської мови вкупі з міжсистемними зв'язками і кореляціями. *Таксономію* розуміємо як загальнонауковий метод дослідження для диференціації мовних фактів за ієрархічним параметром. Зауважимо, що метод таксономії має широке лінгвальне застосування тому, що таксономія дозволяє дослідити психоментальні параметри організації людського досвіду. На власне лінгвістичних методах, використаних у дослідженні, зупинимось докладніше.

1. Структурно-синтаксичний аналіз засобів реалізації контрасту

Початок ХХ ст. ознаменувався великими відкриттями в лінгвістиці. Передусім це відноситься до виходу на передній план вивчення структури мови і прагнення до її формального опису. Цей напрям одержав назву структурної лінгвістики, і біля його витоків стояли видатні лінгвісти І.А. Бодуен де Куртене, О. Есперсен, Е. Сепір, Л. Блумфілд й особливо Ф. де Соссюр. У 1916 р. вийшла праця Ф. де Сосюра «Курс загальної лінгвістики», в котрій учений вперше в мовознавстві протиставив мову як систему знаків, як соціальне і психічне явище, засвоюване мовцем, і мову як індивідуальне і психофізіологічне явище, як активне використання коду мови відповідно до думки мовця.

З позицій структурного підходу⁶ здійснюємо інвентаризацію засобів контрасту, яка полягає у виокремленні в художньому тексті контрастного інструментарію, його типологізації й систематизації, що виконується в три етапи.

Перший етап передбачає виокремлення засобів контрасту в англійськомовному художньому прозовому дискурсі. Згідно зі структурним підходом до мовних явищ одним із рівнів аналізу є семантична структура речення або пропозиція як одиниця синтаксису, яку використовуємо в парі *пропозиція – диктема* (у праці є взаємодоповнюваними, взаємопояснюваними), де перша виступає основою експлікації контрасту на рівні синтаксичної одиниці → речення, а інша виявлена локалізовано як засіб контрасту в контекстуальному фрагменті тексту (на рівні мікротеми). Поняття пропозиції становить основу пропозитивної семантики. Поняття *пропозиція* розуміємо у змістовірній функції як один із генераторів етнокультурних смислів і визначаємо як семантичну структуру мовного знака, що об'єднує денотативне і сигніфікативне значення, з яких останньому належить провідна роль. Визначаючи термін *пропозиція*, виходимо з концепції С.Д. Кацнельсона. «Пропозиція висловлює певну подію або стан як відношення між логічно рівноправними предметами <...> містить у собі момент образності й щодо цього більш безпосередньо відображає реальність, ніж речення. Подібно картині, вона зображує цілісний епізод, що не вказує напрямки і порядок розгляду окремих деталей»⁷. Отже, пропозитивна структура – це картинка певним чином зіставлених «предметів думки» та «предметних ситуацій», що відображають фрагмент реальної чи психологічної картини світу у вигляді конфігурацій семантичних компонентів.

Один з основоположників структурного синтаксису Л. Теньєр писав із приводу обмеження свого аналізу рамками пропозиції: «Проте насправді мова не є послідовністю ізольованих фраз. Навпаки, нормальною найчастіше є така послідовність пропозицій, яка виражає взаємопов'язані думки, що утворюють упорядковане ціле; така послідовність служить для вираження складної думки»⁸.

Незважаючи на загальну захопленість учених вивченням структурних одиниць мови, перші спроби теоретичного осмислення мовних явищ, що виходять за рамки пропозиції, датуються самим

⁶ Barthes R. An Introduction to the Structural Analysis of Narrative. *New Literary History*. 1975. № 6. С. 237–272.

⁷ Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. М. : Едиториал УРСС, 2002. 220 с. С. 3–12.

⁸ Теньєр Л. Основы структурного синтаксиса. М. : Прогресс, 1988. 653 с. С. 609–610.

початком ХХ ст. Висунутий тоді принцип незавершеності звернений до того факту, що окремі пропозиції самі по собі не є закінченими і незалежними одиницями мовного твору. Так, визнаючи *контраст* семантико-функційною основою художнього прозового тексту, тобто таким прагмастилістичним феноменом, зміст, форма та функції якого визначаються історичною епохою його продукування та лінгво-прагматичним потенціалом його текстової експлікації, логічно припустити, що текстові маркери контрасту є одночасно й функційними операторами цього феномену в англійськомовному художньому прозовому дискурсі. Саме тому селекція змістовнорелевантних контрастних вербальних одиниць здійснюється шляхом детального ознайомлення зі *структурними*⁹, *семантичними*¹⁰, *стилістичними*¹¹, *композиційними й літературознавчими студіями*¹², присвяченими цьому феномену.

Другий етап полягає в типологізації виокремлених засобів контрасту за способом їхньої лінгвопрагматичної організації, методологічною основою якого є положення про варіативність вербальної репрезентації залежно від природи об'єкта чи явища дійсності, що фіксується свідомістю¹³. Визначення вербальної

⁹ Маргынова О.П. Контраст как семантико-функциональная основа художественного текста (на примере текста англоязычного короткого рассказа) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 2006. 175 с.

Шинкаренко Ю.В. Прием контраста и система равноуровневых языковых средств его выражения в поэмах А.С. Пушкина : автореф. дис. ... на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Ростов-на-Дону, 2006. 19 с.

¹⁰ Степанова Н.Ю. Контраст как средство создания комического эффекта (лингвостилистический аспект) : автореф. дис. ... на стиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Москва, 2009. 20 с.

¹¹ Андреева Г.В. Языковое выражение контраста и его стилистические функции в художественной прозе (на материале английского языка) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Л., 1984. 184 с.

Торосян М.С. Феномен контраста в аспекте концептуальной организации художественного текста: На материале языка послевоенной прозы : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Ставрополь, 2005. 184 с.

¹² Айвазянц Е.В. Контраст как смыслообразующий принцип организации романтического поэтического текста : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Ставрополь, 2004. 212 с.

Бочина Т.Г. Контраст как лингвокогнитивный принцип русской пословицы : автореф. дис. ... на соиск. учен. степени д-ра филол. наук : 10.02.01 «Русский язык». Казань, 2003. 52 с.

¹³ Толстая А.Л. Антонимия как механизм создания контраста в современной публицистической речи : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Москва, 2010. 230 с.;

Wierszbicka A. Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. Berlin : Walter de Gruyter, 2003. 502 p.

структури контрасту необхідне для дескриптивних процедур, які мають на меті опис його функційних параметрів. Мета задекларованого етапу аналізу – дослідити структуру й синтаксичні закономірності реалізації засобів контрасту в художньому тексті на основі членування засобів контрасту художнього тексту на структурні одиниці й подальші характеристики цих одиниць. Цей підхід пов'язаний з іменем В.В. Виноградова¹⁴, який поєднав дослідження композиційно-мовленнєвих категорій літератури з категорією текстових антропоморфів – наратора і персонажа¹⁵. Результативність цього підходу в тому, що з'являється можливість говорити про художні тексти в поняттях, близьких сосюрівському розумінню мови, тобто про одиниці та способи їх сполучуваності, і при цьому тотожним чином в описовому, історичному та типологічному аспектах. «Структурні форми мови, які спостерігаються в організації літературних творів» [там само], ми називаємо композиційно-мовними структурами.

Третій етап спрямований на систематизацію засобів контрасту і базується на ідеї їх ієрархічної упорядкованості в межах семантичного простору англійськомовного художнього прозового тексту¹⁶. Аби провести принципову грань між традиційним мовознавством і структурним методом лінгвістичного дослідження, пропонують особливу назву: глоссематика. Так, індуктивним шляхом здійснюється поступове абстрагування від конкретного лінгвопрагматичного маркера контрасту, максимально наближеного до життєвого світу людини, до метафізичної ідеї, вираженням якої є англійськомовний художній прозовий дискурс.

Словом, вербальний маркер контрасту має дві сторони в тексті – сторону змісту і сторону вираження, причому обидві ці сторони можуть бути предметом суто структурного аналізу. Відповідність між змістом і

¹⁴ Виноградов В.В. Избранные труды. О языке художественной литературы. М. : Наука, 1980. 360 с. С. 70.

¹⁵ Бехта І.А. Авторське експериментаторство в англійській прозі ХХ століття. Львів : ПАІС, 2013. 268 с.;

Abbot H.P. The Cambridge Introduction to Narrative. Cambridge : CUP, 2002. 203 p.;

Approaches to Narrative Fiction // Ed. Buscall J., Pickering. Turku : University of Turku. *Anglicana Turkuensia*. 1999. № 18. 143 p.

¹⁶ Андреева Г.В. Языковое выражение контраста и его стилистические функции в художественной прозе (на материале английского языка) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Ленинград, 1984. 184 с.

Мартынова О.П. Контраст как семантико-функциональная основа художественного текста (на примере текста англоязычного короткого рассказа) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. М., 2006. 175 с.

Толстая А.Л. Антонимия как механизм создания контраста в современной публицистической речи : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. М., 2010. 230 с.

вираженням не є прямою відповідністю між певним елементом одного плану і певним елементом іншого, але мовні знаки можуть розкладатися на більш дрібні компоненти.

2. Лексико-семантичний аналіз засобів реалізації контрасту

Лексика має системний характер, що доводиться під час поділу слів на різні лексичні групи, підсистеми, елементи яких пов'язані між собою та існують у певних відношеннях. Мовлення є ймовірнісною системою, лінгвістичний розподіл якої можливо вивчити за допомогою квантитативного підходу. Імовірність – це «об'єктивна характеристика ступеня можливості появи певної події в будь-яких задалегідь заданих умовах, які можуть повторюватись необмежену кількість разів»¹⁷. Використання лексичних одиниць, які вживаються не тільки як випадковість, що «виникає внаслідок взаємодії фактів або перетину необхідностей», зумовлюється комунікативною функцією мови, мовними і позамовними чинниками¹⁸. Як зазначає Ю. Тулдава, «потік індивідуальних випадкових подій є лише зовнішнім виявом внутрішніх, необхідних тенденцій. Це відображає суть ймовірнісних систем, в яких випадковість та потреба діалектично взаємозв'язані»¹⁹.

Методика лексико-семантичного аналізу засобів реалізації контрасту включає інвентаризацію засобів контрасту, яка полягає у виокремленні в художньому тексті контрастного інструментарію, його типологізації й систематизації, що здійснюється теж у три етапи.

Перший етап передбачає дослідження контрасту шляхом застосування методів бінарної опозиції та компонентного аналізу. *Метод бінарної опозиції* (опозиційні пари, антиномії) – це принципи поляризації, контрасту, які закладені в кожному з видів мистецтв із давніх давен²⁰. Відповідно до діалектичного закону єдності та боротьби протилежностей метод бінарної опозиції передбачає не тільки контрастне протиставлення її крайніх членів, але й медіацію

¹⁷ Всемирная энциклопедия: [философия] / главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. Москва : АСТ; Харвест, Современный литератор, 2001. 1312 с. С. 160.

¹⁸ Рузавин Г.И. Научная теория: логико-методологический анализ. Москва: Мысль, 1978. 237 с. С. 237.

¹⁹ Тулдава Ю. Проблемы и методы когнитивно-системного исследования лексики. Таллин : Валгус, 1987. 204 с. С. 15.

²⁰ Леві-Стросс К. Структурна антропологія / К. Леві-Стросс. Київ : Основи, 1997. 387 с.

Топоров В. Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древнейший период). Москва, 1965. 247 с.

(посередництво), доповнюваність, а також нейтралізацію і синтез²¹. Наприклад: *love – hate / любов – ненависть, to fall in love – to fall out of love / закохатися – розлюбитимі*. Для прикладу:

*There's a fine line between love and hate. Love frees a soul and in the same breath can sometimes suffocate it. I walked that tightrope with all the gracefulness of an elephant, my head weighing me to the side of hate, my heart hoisting me to the side of love*²².

Сприйняття органами чуття протилежностей полюсного характеру, предметів контрастності є однією із закономірностей психології. Емоції за своєю природою є бінарними, оскільки суттєвою їхньою ознакою чи властивістю «є полярність відчуттів приємного і неприємного, збудження і пригніченості»²³. Наприклад: *pleasant – unpleasant; excitement – depression*. Художнє моделювання дійсності на основі поляризації, як слушно зауважує О.І. Дей, є одним з яскравих виявів «переривання неперервного», сприймання єдності протилежних явищ, ознак, якостей, дій тощо, поєднання крайніх полярних точок, що чергуються між собою (*літо – зима / summer – winter, світло – нітьма / light – dark, гора – долина / mountain – valley, чорний – білий / black – white i t. in.*). Поляризація контрастних засобів у художньому дискурсі – це своєрідний «естетичний варіант» і відгомін діалектичного закону єдності й боротьби протилежностей²⁴.

Ще однією характерною особливістю принципу бінарної опозиції є зв'язок з категорією оцінки. Йдеться про те, що «у кожній конкретній ситуації один із членів опозиції виявляється носієм позитивного початку, інший – негативного, але ця оцінка може змінюватися на протилежну зі зміною «контексту» чи прагматичних настанов: сакральне і благодатне в одних умовах стає небезпечним і підступним в інших»²⁵. Попри зазначену властивість, будь-які семантичні протиставлення, залежно від контексту, зберігають за собою «конкретну символізацію однієї головної опозиції»²⁶.

²¹ Бочина Т.Г. Контраст как лингвокогнитивный принцип русской поговорки : автореф. дис. ... на соиск. учен. степени д-ра филол. наук : 10.02.01 «Русский язык». Казань, 2003. 52 с. С. 16.

²² Aherн С.А. Place Called Here. London : Harper, 2006. 485 p. С. 304.

²³ Руубер Г.Э. О визуальном восприятии элементарных форм : автореф. дис. ... на соиск. учен. степени канд. искусствовед. Москва, 1972. 20 с. С. 12.

²⁴ Дей О.І. Поетика української народної творчості. Київ : Наукова думка, 1978. С. 222.

²⁵ Толстая А.Л. Антонимия как механизм создания контраста в современной публицистической речи : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. М., 2010. 230 с. С. 557.

²⁶ Иванов В.В., Топоров В.Н. Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древнейший период). Москва : Наука, 1965. 246 с. С. 63.

Встановлення опозитивності реалізується через застосування *методики компонентного аналізу*, яка є найефективнішою для студій змістового потенціалу досліджуваних контрастних одиниць у художньому дискурсі. Компонентний аналіз є системою прийомів лінгвального вивчення значень контрастних одиниць, суть якої полягає в розщепленні їх значення на складові компоненти – семи, семантичні множники, маркери. Саме за цими компонентами контрастні одиниці або різняться між собою, або об'єднуються. Для прикладу:

Jack slowly walked back to his car, feeling odd, different, as though he had switched bodies with the man who had only an hour ago entered the Shortt household. He stopped walking, looked to the sky and contemplated all that he had learned through meeting Sandy's mother. He smiled. And he cried as relief washed over him like a waterfall raining down. Because for the first time in a year, he felt like he could finally stop. And start living again²⁷.

Виокремлення в контрастній одиниці опозиційних елементів здійснюється через її зіставлення з іншими одиницями. На рівні лексичної декомпозиції ми здійснюємо порівняння дієслів: *smile::cry* та *start::stop*, smile = (CAUSE) (NOT) (CRY), cry = (CAUSE) (NOT) (SMILE). Та, по аналогії, start = (MAKE) (NOT) (STOP), stop = (MAKE) (NOT) (START). Застосування компонентного аналізу дало змогу визначити семантичну структуру слів на позначення контрасту.

В основі компонентного аналізу перебуває розроблена М.С. Трубецьким²⁸ методика *семантичних опозицій* у фонології, за якою шляхом протиставлення фонем виокремлюються їхні ознаки. Екстрапольована на вивчення лексичної семантики, методика семантичних опозицій отримала назву компонентного аналізу, оскільки на лексико-семантичному рівні він суттєво відрізняється від фонологічного. Кількість диференційних ознак на фонологічному рівні значно більша, і вони неоднорідні за ступенем узагальнення: що більше узагальнених ознак, то менше їх число, і навпаки. Для компонентного аналізу контрастних одиниць важливим є встановлення не тільки сем, але їх структурна організація, тобто потенціал кожної семи в компонентній (семній) структурі контрасту, бо простий перелік сем не дає вичерпного уявлення про її смисловий потенціал.

Другий етап полягає у використанні *методу семантичного аналізу «значення ↔ смисл»* для виявлення та встановлення семантичного стрижня контрасту: інваріант (денотат) і смисли (конотат). Для прикладу:

²⁷ Ahern C.A. Place Called Here / Cecelia Ahern. London : Harper, 2006. 485 p. С. 380.

²⁸ Трубецкой Н.С. Основы фонологии. Москва : Аспект Пресс, 2000. 352 с.

They bore no relation at all to the threats and ecstasy of the religion he had grown up in, the red caverns of eternal fire, the red floods of spilt sacrificial blood. Their note was kindly, their subject matter love, family love, as was appropriate to the occasion, the love of God the Father, who watched the fall of every sparrow with infinite care, who had divided His infinity into Father and Son, the more to make His love comprehensible to human creatures, whose understanding of the nature of love began with the natural ties between the members of the family group<...> and indeed, all living beings, wondrously made²⁹.

There's a fine line between love and hate. <...>. Sometimes I fell for long periods of time but never for too long³⁰.

У наведених прикладах проаналізоване дієслово to love, в якому різні значення утворюються на підставі різних контекстів у горизонтальних опозиціях: *subject matter love* → *the family love* → *the nature of love* та у контрастних парах: *to love* → *to hate*, *sometimes* → *never*.

Проаналізовано контрастні одиниці з позиції семантичної ієрархії: доміанти та периферійних ознак. Семантичні категорії значення та смисл трактуємо як різнопланові компоненти: семантичний інваріант – як елемент системи мови та змінні смисли – як елементи системи мовлення. Згідно з методом семантичного аналізу «значення↔смисл» запропоновано протиставляти не різні, а тотожні контрастні одиниці, в результаті чого диференційна ознака чітко експлікується та породжує різні нормативні смисли. Семантичний інваріант розглядаємо як низку комунікативно-релевантних ознак (далі – КРО), закріплених за контрастом, які виконують смислорозмежувальну функцію серед інших у художньому тексті.

Третій етап спрямований на *deskриптивний аналіз* засобів контрасту і передбачає дослідження мовної системи через її структуру і через елементи такої структури – мовні засоби контрасту. Deskриптивний аналіз часто ототожнюють зі структурним аналізом. Утім deskриптивний аналіз дає нам змогу охарактеризувати нову мовну одиницю в сукупності її парадигматичних зв'язків, окреслити всі її властивості й потім максимально всебічно вивчити всі стадії розвитку нового елемента мовної системи. Deskриптивний (описовий метод) полягає в послідовності таких кроків: 1) виділення одиниць аналізу (мовної вибірки); 2) членування виділених мовних одиниць на складники; 3) класифікація одиниць/таксономія; 4) інтерпретація ознак таксономічних груп.

²⁹ Byatt A.S. *Angels & Insects*. London : Vintage, 1993. 290 p. С. 23.

³⁰ Ahern C.A. *Place Called Here*. London : Harper, 2006. 485 p. С. 304.

Аналіз значень мовних засобів контрасту в художньому прозовому тексті передбачає також використання елементів *контекстологічного аналізу* для реконструювання контрастних значень мовних одиниць з огляду на їхні дистрибутивні характеристики. Реконструкція лексико-семантичного варіанту контрасту в тексті можлива завдяки структурним елементам речення.

3. Функційний аналіз засобів реалізації контрасту

Основні прийоми, що застосовуємо в нашому дослідженні під час функційного аналізу засобів контрасту, – це диференціація та ідентифікація його термінологічних одиниць. С.Є. Нікітіна слушно зауважує, що дослідження термінів відбувається на тлі загальномовних проблем, де головним питанням є зв'язки між терміном і словом загальноповиваної мови (їхня розбіжність та подібність у семантиці, морфології, словотворі, синтаксичних моделях та їхньому функціонуванні)³¹. Кожен термін у межах термінології має своє термінологічне поле, тобто «поле для терміна – це група лексики, об'єднана відносинами паралелізму (синоніми), контрасту (антоніми) і супутнього (метонімічні зв'язки)³². Саме в межах лексичного поля слово може отримати свою значимість. Контекст (своєрідний «термінологічний ключ»³³ – це сфера вживання в мові, а поле – це сфера його існування в системі мови»³⁴. Це ми простежуємо в цьому прикладі:

*My voice was quiet as all the thoughts in my head got louder and louder 'And you went missing in Dublin,' Terence confirmed. 'No. Limerick.' My voice was quiet as all the thoughts in my head got louder and louder. 'You know Jim Gannon . . . Leitrim town . . . ?' 'Yes,' I replied, watching a young African woman draping her ochre-coloured blanket tighter around her body as she looked about her strange surroundings in fear*³⁵.

Як видно з наведеного прикладу, тихий голос протиставляється голосним думкам: *voice was quiet :: the thoughts got louder and louder*.

Таким чином, здійснення функційного аналізу контрастних одиниць у нашому дослідженні, з урахуванням розлогих контекстуалізованих фрагментів тексту, втілено з опертям на авторитетні словникові статті з

³¹ Никитина С.Е. Тезаурус по теоретической и прикладной лингвистике (автоматическая обработка текста). Москва : Наука, 1978. 376 с. С. 123–125.

³² Turner M. & G. Fauconnier. Metaphor, Metonymy, and Binding. In *Metonymy and Metaphor* / Ed. by Antonio Barcelona. Berlin and N. Y. : Walter de Gruyter, 2000. С. 133–145.

³³ Реформатский А.А. Терминология. Введение в языкознание. Москва. : Учпедгиз, 1959. 432 с. С. 41.

³⁴ Там же. С. 145.

³⁵ Ahern C.A. Place Called Here. London : Harper, 2006. 485 p. С. 132.

метою описати місце контрасту в конкретному контекстуальному оточенні й, отже, експлікувати її семантико-стилістичний, структурно-синтаксичний та лінгвопрагматичний потенціал у художньому прозовому тексті. У процесі студій лінгвопрагматики контрасту та його функційної специфіки на матеріалі англійськомовних художніх прозових текстів був виявлений його багатоаспектний характер, що стало основною умовою виділення трьох суттєвих етапів для його характеристики в цьому аналізі: 1) контраст у межах типів номінації; 2) контраст у стилістичних прийомах; 3) контраст у композиції художнього тексту.

На першому етапі в рамках типів номінації функційний потенціал контрасту визначається через лексико-граматичну приналежність лексичних одиниць, які його експлікують в англійськомовному художньому прозовому тексті, з урахуванням актуального членування пропозиції як організуючого, структурного аспекту плану змісту текстових одиниць. Морфологічні типи контрасту подані різними частинами мови. У цій праці виокремлюємо субстантивний, дієслівний, ад'єктивний і адвербіальний типи контрасту. Синтаксично ж контраст представлений у структурних моделях простого, складнопідрядного і складносурядного речення, а також безсполучникової пропозиції в різноструктурних текстових контекстах:

– просте речення: *Sophy Sheekhy said, 'It is all one. Alive and dead. Like walnuts*³⁶;

– просте поширене речення: *Helena hurried out to her seat in the auditorium beside Joseph before the performance began and finally relaxed for the first time in the last hour*³⁷;

– безсполучникове складне речення: *Not any more. That was then, this is now*³⁸;

– складносурядне і складнопідрядне речення: *I couldn't go on to the next case without solving the previous, with the result that there was too much paperwork and too little action*³⁹;

– із розділовими та протиставними сполучниками: *Despite my own relief, my questions kept flowing. The world around me had changed but some things remained constant*⁴⁰.

На другому етапі функційний потенціал контрасту виокремлюється через дві основні групи засобів реалізації контрасту

³⁶ Byatt A.S. *Angels & Insects*. London : Vintage, 1993. 290 p. С. 180.

³⁷ Ahern C.A. *Place Called Here*. London : Harper, 2006. 485 p. С. 468.

³⁸ Там же. С. 478.

³⁹ Там же. С. 9.

⁴⁰ Там же. С. 89.

в англійськомовному художньому прозовому тексті – тропеїчну й аранжувальну. Тісно взаємодіючи в рамках диктевної структури тексту (М.Я. Блох розглядає диктему як елементарну одиницю мови, що реалізує чотири її основні функції – тематизуючу, стилізуючу, номінативну, предикативну⁴¹), такі засоби формують яскравіший візерунок протиставлення і чинять максимально сильний вплив на потенційного читача художнього прозового тексту. Для прикладу:

He did the only thing he could think of. He picked up his phone and rang Graham Turner, the guard Jack and his family had been dealing with during the search for Donal. 'Hello?' Graham answered. The background was noisy with shouts, chatter and laughter. Pub noises. 'Graham, it's Jack,' Jack shouted in the silent wooded area. 'Hello?' Graham shouted again. 'It's Jack,' he raised his voice even higher, startling whatever animals had taken refuge in the nearby trees⁴².

On the walls of old churches, behind the altar in the Sistine Chapel, they could be seen in their old accustomed places sitting in serried ranks in the gold-crowned heavenly congregation, moaning and writhing in the arms of black goat-foots with hot red tongues on their way down to the nether pit. Were they displaced now by new knowledge? The stars rushed and shone in vacant spaces, they were suns which could engulf this little world in fire, like an orange-pip on coals. Below the pit were the green fields of New Zealand and the red deserts of Australia⁴³.

Нами було встановлено, що максимального впливу лексико-семантичні та структурно-синтаксичні засоби контрасту досягають у разі збігу, суміщення стилістичних фігур і тропів на певному відтинку художнього прозового тексту. Отже, наявність стилістичної конвергенції у вузлових сегментах аналізованих художніх прозових текстів підсилює контрастне протиставлення і створює загальний ефект, єдиний сенс, цілий мовний образ, який є завжди авторськи індивідуальним. Оскільки багатоаспектна природа контрасту зумовлена не тільки структурними особливостями висловлення, а й семантикою його компонентів, говоримо про реалізацію контрасту не тільки за допомогою розмовної мови, але й мови художніх образів. Саме на підставі цього положення контраст на цьому етапі розглядається як широке протиставлення смислів у тексті. Це стало головною умовою виокремлення сюжетного, образного, контрасту символів, семантико-асоціативного, кольоризмів на позначення контрасту та експліцитно-

⁴¹ Блох М.Я. Диктема в урівневої структурі мови. *Вопросы языкознания*. 2000. № 4. С. 56–67.

⁴² Ahern C.A. *Place Called Here*. London : Harper, 2006. 485 p. С. 151.

⁴³ Byatt A.S. *Angels & Insects*. London : Vintage, 1993. 290 p. С. 171.

імпліцитного типів семантичного контрасту. Основна функція цих типів контрасту в англійськомовному художньому прозовому тексті полягає у виразному протиставлянні понять, образів, описуваних явищ, як на певному відтинку тексту, так і на рівні цілого тексту, висуваючись на передній план або відсуваючись на задній план оповіді й залишаючись експліцитно невираженими.

На третьому етапі контраст у композиції англійськомовного художнього прозового тексту виявляється через протиставляння елементів мікрокомпозиціями і макрокомпозиціями. Протиставляння мікрокомпозиційного рівня забезпечують зв'язність контактної і дистантно розташованих фрагментів прозового тексту⁴⁴. Макрокомпозиційне протиставляння охоплює текст цілком. Проаналізуємо мікро– та макрокомпозиційне протиставляння на прикладі роману С. Кінселли «The Undomestic Goddess» (2005), в заголовку якого вже виявляємо протиставляння *undomestic* ↔ *goddess* (недомашня богиня). На стор. 82 роману фіксуємо фразу '*Did I take a job as a housekeeper?*'⁴⁵, в якій протиставляється *goddess* ↔ *housekeeper*. Важливо підкреслити, що, реалізуючись задекларованою диктеною структурою тексту, названі вище типи протиставлянь укупі забезпечують створення та існування художнього тексту як тематично завершеного цілого. Контраст в композиційно-архітектонічному сегменті тексту характеризується багатоаспектністю. У відносини протиставляння залучаються елементи як мікрокомпозиціями, так і макрокомпозиціями, забезпечуючи існування художнього прозового тексту як тематично завершеного цілого. За взаємодії названих типів контрасту в художньому прозовому тексті виявляються імплікації, виразніше відчувається підтекст, чіткіше проступає авторська позиція, активізуються асоціації з позатекстовим середовищем.

Словом, функційний аналіз мовного матеріалу свідчить про те, що в межах зазначених макро– і мікрорівнів можуть бути присутніми кілька типів контрасту, причому один є функційно домінувальним, решта відсуваються на другий план. Але тільки у взаємодії один з одним вони забезпечують реалізацію авторського задуму, певний комунікативний вплив на читача.

Отже, функційний аналіз контрасту як експресивного протиставлення в макросистемі цілого тексту англійського художнього нарративу дозволяє вважати його корінним принципом художньо-літературної творчості й, отже, найважливішим виразним засобом розкриття авторського задуму.

⁴⁴ Halliday M.A.K., Hasan R. Cohesion in English. L. : Longman, 1976. 374 p.

⁴⁵ Kinsella S. The Undomestic Goddess. London : Black Swan, 2005. 416 p. С. 82.

ВИСНОВКИ

Прагмалінгвістична методика, задіяна в праці для опису функційної дієвості контрасту, зафіксованого в текстовому просторі, спирається на усталене розуміння прагматики як розділу семіотики, що протиставлений синтактиці й семантиці на тій підставі, що вона передбачає з'ясування зв'язків між знаками та їхніми користувачами. Вагомим цей метод видався під час аналізу специфіки функціонування мовних засобів контрасту в художньому прозовому тексті, що здійснено шляхом застосування процедур синтагматичного й контекстуального порядку, а також прийомів спостереження та класифікації.

Опис контрасту на основі англійськомовних художніх прозових текстів кінця ХХ ст. здійснюється відповідно до думки Л.В. Щерби⁴⁶ щодо правомірності використання художніх творів як лінгвістичного матеріалу, дібраного для аналізу. Дискурс-аналіз на матеріалі художніх творів збігається з традиціями сучасного мовознавства з його прихильним ставленням до аналізу художніх текстів, оскільки останній дає змогу не тільки виявляти конкретні види операцій над інформацією, що нею оперує дискурс, а й говорити про принципи експлікації одиниці аналізу на рівні її лінгвопрагматичного опису.

Логічним, на нашу думку, видався поетапний аналіз контрасту в англійськомовному художньому прозовому тексті на лексико-семантичному, структурно-синтаксичному, лінгвопрагматичному, прагматистичному і композиційно-архітектонічному рівнях. Універсальність принципу контрасту в цьому типі тексту пов'язана з логіко-семіотичним ладом епічного твору, що побудований на діалогічному протиставленні двох змістовно логічних планів викладу: плану змісту і плану вираження.

Методика лексико-семантичного аналізу засобів реалізації контрасту здійснено в три етапи: на першому етапі досліджено контраст шляхом застосування методів *бінарної опозиції та компонентного аналізу*; на другому – використано метод *семантичного аналізу* «значення ↔ смисл» для виявлення та встановлення семантичного стрижня контрасту: інваріант (денотат) і смисли (конотат). За цим методом запропоновано протиставляти не різні, а тотожні контрастні одиниці, в результаті чого диференційна ознака чітко експлікується та породжує різні нормативні смисли. Третій етап спрямований на *дескриптивний аналіз* засобів контрасту і передбачає дослідження мовної системи через її структуру і через елементи такої структури – мовні засоби контрасту. Аналіз значень мовних засобів контрасту в художньому прозовому тексті проведено з використанням

⁴⁶ Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград, 1974. 428 с.

елементів *контекстологічного аналізу* для реконструювання контрастних значень мовних одиниць з огляду на їхні дистрибутивні характеристики.

Запропонована праця відкриває нові перспективні напрями дослідження контрасту. Проблематика її дослідження надалі перебуває в полі зору науковців і потребує в перспективі подальших наукових пошуків, зокрема в когнітивному та концептуальному планах.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено базовим принципам і методиці поетапного дослідження контрасту в англійськомовному художньому прозовому тексті та проаналізовано як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження засобів контрасту. Автор також проводить структурно-синтаксичний, лексико-семантичний та функційний аналіз засобів реалізації контрасту. З позицій структурного підходу здійснено інвентаризацію засобів контрасту, яка полягає у виокремленні в художньому тексті контрастного інструментарію, його типологізації й систематизації. Лексико-семантичний аналіз засобів реалізації контрасту здійснюється в три етапи: 1) шляхом застосування методів бінарної опозиції та компонентного аналізу; 2) використання методу семантичного аналізу «значення ↔ смисл» для виявлення та встановлення семантичного стрижня контрасту: інваріант (денотат) і смисли (конотат); 3) через дескриптивний аналіз засобів контрасту, який передбачає дослідження мовної системи через її структуру і через елементи такої структури – мовні засоби контрасту. Виокремлено основні прийоми під час функційного аналізу засобів контрасту – це диференціація та ідентифікація його термінологічних одиниць. З'ясовано, що функційний аналіз контрасту як експресивного протиставлення в макросистемі цілого тексту англійського художнього наративу дозволяє вважати його корінним принципом художньо-літературної творчості й, отже, найважливішим виразним засобом розкриття авторського задуму. Доведено, що контраст є важливим засобом інтерпретативного компоненту семантичного простору сучасного англійськомовного художнього прозового тексту і слугує провідником у процесі змістової організації об'єктивної дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аврасин В.М. Контраст в тексте: сущность и основы типологии. *Структура языкового сознания* : сб. ст. Москва : Наука, 1990.
2. Айвазянц Е.В. Контраст как смыслообразующий принцип организации романтического поэтического текста : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Ставрополь, 2004. 212 с.

3. Андреева Г.В. Языковое выражение контраста и его стилистические функции в художественной прозе (на материале английского языка) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Ленинград, 1984. 184 с.

4. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике : учеб. пособие. Москва : Высшая школа, 1991. 140 с.

5. Баскакова Л.В. Экспрессивные возможности антитезы в художественной прозе А.П. Чехова. *Язык в парадигматическом аспекте: экспрессивная стилистика, риторика* : межвуз. сб. науч. тр. Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 2003.

6. Белодед И.К. Символика контраста в поэтическом языке А. Ахматовой. *Поэтика и стилистика русской литературы*. Ленинград : Наука, 1971.

7. Бехта І.А. Авторське експериментаторство в англомовній прозі ХХ століття. Львів : ПАІС, 2013. 268 с.

8. Блох М.Я. Диктема в уровневой структуре языка. *Вопросы языкознания*. Москва, 2000. № 4.

9. Боева Н.Б. Роль антонимических оппозиций в создании текстов, организованных по принципу контраста. *Язык. Дискурс. Текст* : Междунар. науч. конф., посвящ. юбилею В.П. Малащенко : труды и материалы. Ростов-на-Дону : Изд-во РГПУ, 2004. Ч. 2.

10. Бочина Т.Г. Контраст как лингвокогнитивный принцип русской прозы : автореф. дисс. ... на соиск. учен. степени д-ра филол. Наук : 10.02.01 «Русский язык». Казань, 2003. 52 с.

11. Васильев Л. М. Методы современной лингвистики. Уфа : Изд-во Башкирского ун-та, 1997. 183 с.

12. Виноградов В.В. Избранные труды. О языке художественной литературы. Москва : Наука, 1980. 360 с.

13. Всемирная энциклопедия : философия / главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. Москва : АСТ ; Харвест, Современный литератор, 2001. 1312 с.

14. Грабченко А.І., Федорович В.О., Гаращенко Я.М. Методи наукових досліджень : навч. посібник. Харків : НТУ «ХП», 2009. 142 с.

15. Дей О.І. Поетика української народної творчості. Київ : Наукова думка, 1978.

16. Иванов В.В., Топоров В.Н. Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древнейший период). Москва : Наука, 1965. 246 с.

17. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. Москва : Едиториал УРСС, 2002. 220 с.

18. Леві-Стросс К. Структурна антропологія. Київ : Основи, 1997. 387 с.

19. Мартынова О.П. Контраст как семантико-функциональная основа художественного текста (на примере текста англоязычного короткого рассказа) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 2006. 175 с.

20. Никитина С.Е. Тезаурус по теоретической и прикладной лингвистике (автоматическая обработка текста). Москва : Наука, 1978. 376 с.

21. Реформатский А.А. Терминология. Введение в языкознание. Москва : Учпедгиз, 1959. 432 с.

22. Рузавин Г.И. Научная теория: логико-методологический анализ. Москва : Мысль, 1978. 237 с.

23. Руубер Г.Э. О визуальном восприятии элементарных форм : автореф. дисс. ... на соиск. учен. степени канд. искусствовед. Москва, 1972. 20 с.

24. Степанова Н.Ю. Контраст как средство создания комического эффекта (лингвостилистический аспект) : автореф. дисс. ... на стиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Москва, 2009. 20 с.

25. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. Москва : Прогресс, 1988. 653 с.

26. Толстая А.Л. Антонимия как механизм создания контраста в современной публицистической речи : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Москва, 2010. 230 с.

27. Топоров В. Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древнейший период). Москва, 1965. 247 с.

28. Торосян М.С. Феномен контраста в аспекте концептуальной организации художественного текста: На материале языка послевоенной прозы : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Ставрополь, 2005. 184 с.

29. Трубецкой Н.С. Основы фонологии. Москва : Аспект Пресс, 2000. 352 с.

30. Тулдава Ю. Проблемы и методы когнитивно-системного исследования лексики. Таллин : Валгус, 1987. 204 с.

31. Шинкаренко Ю.В. Прием контраста и система разноуровневых языковых средств его выражения в поэмах А.С. Пушкина : автореф. дисс. ... на соиск. учен. степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык». Ростов-на-Дону, 2006. 19 с.

32. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград, 1974. 428 с.

33. Abbot H.P. The Cambridge Introduction to Narrative. Cambridge : CUP, 2002. 203 p.

34. Approaches to Narrative Fiction / Ed. J. Buscall, O. Pickering. Turku : University of Turku. *Anglicana Turkuensia*, 1999. № 18. 143 p.
35. Barthes R. An Introduction to the Structural Analysis of Narrative. *New Literary History*. 1975. № 6.
36. Halliday M.A.K. An Introduction to Functional Grammar. Halliday (Revised by Christian M.I.M. Matthiessen). Hodder Arnold, 2004. 700 p.
37. Halliday M.A.K., Hasan R. Cohesion in English. L. : Longman, 1976. 374 p.
38. Turner M., Fauconnier G. Metaphor, Metonymy, and Binding. *In Metonymy and Metaphor* / Ed. by Antonio Barcelona. Berlin and N. Y. : Walter de Gruyter, 2000.
39. Wierszbicka A. Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. Berlin : Walter de Gruyter, 2003. 502 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

40. Ahern C.A. Place Called Here. London : Harper, 2006. 485 p.
41. Byatt A.S. Angels & Insects. London : Vintage, 1993. 290 p.
42. Kinsella S. The Undomestic Goddess. London : Black Swan, 2005. 416 p.

Information about the authors:

Hrynya N. O.,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages

for the Humanities

Ivan Franko National University of Lviv

1, Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine